

УДК 94 (477)

Т. С. ВОДОТИКА, І. В. ІВАНИЦЬКИЙ*

**СЛІДЧА СПРАВА ЛОНГИНА ЦЕГЕЛЬСЬКОГО:
ДЖЕРЕЛОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТА ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Здійснено джерелознавчий аналіз слідчої справи Лонгина Цегельського, її інформативний потенціал, обставини створення та цінності як джерела до вивчення життя та діяльності Л.Цегельського та історії ЗУНР у перші після-еміграційні роки.

Ключові слова: слідча справа; дипломатична місія; Лонгин Цегельський; ЗУНР.

Актуальність вивчення проблеми лежить у кількох вимірах. Перший стосується нагальної потреби всебічного висвітлення діяльності забутих чи то табуєваних персонажів української історії, а надто таких її зламних періодів, як національно-визвольні змагання 1917–21 рр. Другий вимір лежить у площині історіографічній. Так, історія Західно-української народної республіки традиційно є менш вивченою, її діячі також. Об'єктивною є й проблема – часом буває складно прослідкувати долі окремих людей у буремні часи першої третини ХХ ст., а надто за умови зміни ними місця проживання. Це стосується, зокрема, і державних та громадських діячів, які після поразки національно-визвольних змагань виїхали до Європи, а часом і на Американський континент. Безперечно, немає підстав стверджувати наявність значних “білих плям” у біографіях визначних діячів. Але от персоналії другого та третього ешелонів не є такими вивченими, хоч їх роль та місце в історії аж ніяк не на останніх лавах.

Виходячи з вищезазначеного, логічним видається аналіз джерелознавчого потенціалу слідчої справи Лонгина Цегельського – українсько-громадсько-політичного діяча, дипломата, адвоката, журналіста та видавця, який відігравав помітну роль у громадсько-політичному житті Галичини до початку національно-визвольних змагань. З утворенням ЗУНР постала нагальна проблема ведення активної зовнішньої політики, причому актуальним був не лише східний напрям (налагодження взаємин з УНР), а й західний. Саме у міжнародному визнанні ЗУНР

* *Водотика Тетяна Сергіївна* – архівіст I категорії ЦДАВО України, аспірантка Інституту історії України НАН України.

Іваницький Ігор Володимирович – аспірант Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

її очільник Євген Петрушевич (та й уся політична еліта) вбачали запоруку успіху боротьби за незалежність. Л. Цегельському пощастило відзначитись на обох векторах. Саме його діяльності в справі побудови діалогу із західними партнерами, зокрема, США, торкається аналізована нами слідча справа.

Дослідженням, присвяченим персоналіям, часто притаманні крайнощі. Об'єктам студій приписуються ті риси, думки, прагнення, що не були їм притаманні. Натомість із точки зору сучасності присутність тих чи інших намірів видається звичайною та логічною справою. Іншою пасткою є героїзація історичних діячів, перебільшення їх ролі у подіях. Архівні джерела, їх об'єктивний та всебічний аналіз є панацеєю у такому випадку.

Відтак, метою розвідки є аналіз джерелознавчого потенціалу справи, котра збереглась унаслідок дисциплінарного розслідування 1922 р. проти Л. Цегельського, якого було звинувачено у перевищенні повноважень, фінансових махінаціях, підриві престижу уряду через аморальну поведінку та у розтраті державних грошей.

Доля Л. Цегельського загалом та його науковий та публіцистичний доробок, зокрема в загальних рисах, вже було проаналізовано¹. Однак його дипломатичній діяльності присвячено лише поодинокі розвідки, що лише в загальних рисах описують дипломатичну діяльність Л. Цегельського упродовж усього його життя, в тому числі під час визвольних змагань, хоча цьому періоду приділено менше уваги². Діяльність власне американської дипломатичної місії Л. Цегельського частково розглядалася у працях Ю. Сливки, М. Литвина та К. Науменка. З публікацій, що вийшли останнім часом і певною мірою торкаються проблеми, слід відзначити монографії О. Красівського, О. Рубльова, В. Піскун³.

Найбільш ґрунтовними дослідженнями із цієї проблеми є праці О. Павлюка. Його розвідка “Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923)”, в якій використані унікальні джерела, зокрема матеріали архіву уряду ЗУНР у Ватикані. Окремий розділ праці присвячено висвітленню діяльності дипломатичної місії ЗУНР у США 1921 р.⁴ Матеріали українських архівів, а саме Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, дають змогу певною мірою доповнити підняті дослідником проблеми, насамперед у питаннях формування місії, діяльності Л. Цегельського та запровадженого проти нього дисциплінарного розслідування.

Важко назвати дипломатичну діяльність Л. Цегельського дуже професійною чи успішною. Але вона є показовою, оскільки у практиці дипломатичної діяльності проявились характерні риси тогочасного політикуму – підкилимні ігри, взаємна недовіра, непрофесійність, неготовність адекватно оцінити власні можливості та перспективи тощо.

Передісторія слідства проти Л. Цегельського та появи відповідної слідчої справи пов'язана з еміграцією уряду ЗУНР та налагодженням політичної діяльності в екзилі. Нечасто дослідники історії ЗУНР згадують, що Галицький уряд міг припинити свою діяльність ще у 1921 р. через брак коштів. “Фінансово опинились в критичнім положенню і вже сього місяця мусимо зліквідувати наш галицький державний центр”, – писали члени уряду ЗУНР в листі до Л. Цегельського 1 червня 1921 р.⁵ Життя в еміграції, діяльність на міжнародній арені, спроби домогтись допомоги чи визнання державницьких устремлінь українців вимагали від уряду Західно-української народної республіки значних коштів.

З метою отримання матеріальної допомоги у 1920 р. до США було відправлено місію на чолі з Л. Цегельським. На фінансову позику американської діаспори Є. Петрушевич покладав великі надії. Попри скандальний фінал фінансової діяльності Л. Цегельського, саме його напруження дозволили продовжити діяльність уряду ЗУНР до 1923 р.⁶

Власне ідея відправити місію у США виникла ще у жовтні 1919 р. Поштовхом став приїзд до Відня делегації Українського горожанського комітету зі Львова, яка вимагала від уряду ЗУНР збільшення фінансування краю. Проте, через брак коштів на фінансування діяльності власне уряду, вимога не могла бути виконана. У грудні 1919 р. до Відня прибув Є.Петрушевич, який визнав поїздку делегатів до США дуже важливою. Він вирішив, що наразі повинна виїхати до США і Канади окрема місія у складі Л.Цегельського (голови) та І. Боберського (заступника), а за потреби підключити ще й С. Герасимовича і В.Струка.

4 січня 1920 р. Є. Петрушевич видав у Відні декрет про створення місії до США і Канади. Метою місії було одержання при співучасті українських організацій США і Канади фондів на підтримку ЗУНР (Галичини та Буковини), зокрема на допомогу жертвам українсько-польської війни, розвиток українських організацій та утримання уряду. Місія мала суто фінансові завдання, і ні про які дипломатичні доручення мови не велося. 12 березня 1920 р. Л.Цегельському було видано “вірчі грамоти”.

Л. Цегельський виїхав до США 23 березня 1920 р. У Парижі він отримав від Є. Петрушевича усні вказівки встановити зв'язки з урядовими колами США. До Америки він прибув 11 квітня 1920 р., зупинився у Нью-Йорку, де його прийняли досить прохолодно (у справі навіть згадується про побиття)⁷. Місцева громада ставилася з великим упередженням до галицького уряду як “сепаратистичного, реакційного, габсбурзького і денікінського”, про що сам Л.Цегельський писав в одному зі своїх звітів у жовтні 1921 р.⁸

Діяльність Л. Цегельського в Канаді та США у період з 11 квітня 1920 р. до 10 грудня 1921 р. мала риси фінансової афери, розтрати коштів та зловживання службовим становищем, часом була навіть від-

верто злочинною. 10 грудня 1921 р. Л. Цегельський поїхав з Америки до Відня, де власне і відбулось слідство над ним. Фактична сторона діяльності Л. Цегельського як повноважного дипломатичного та фінансового представника детально проаналізована у низці статей Т. Батюком за матеріалами слідчої справи.

Справа зберігається у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) у складі фонду 4460 Президіальна канцелярія диктатора Західно-української народної республіки (м. Відень). Повна назва справи – Висновок судді Яворського в справі політичного агента ЗУНР у Америці Цегельського Л., обвинуваченого в перевищенні влади та зловживаннях. 6 червня 1922 року. По суті, це не так слідча справа, як виклад суті справи із звинувачувальною, доказовою частинами, переказом показів свідків та обвинувачуваного та безпосередньо рішенням судді. Це машинописний, часом згасаючий текст на 22 сторінках з обох боків, подекуди з рукописними помітками. На останній сторінці – автограф судді Яворського⁹.

Прикметним, а втім, не дивним, є той факт, що за радянських часів фонд був секретним. Так, у 1975 р. фонд був переданий Центральним державним історичним архівом УРСР Центральному державному архіву Жовтневої революції та соціалістичного будівництва¹⁰. Фонд розсекречено 25.09 1991 р.¹¹

Слідча справа є інформативною з багатьох точок зору. Перш за все, цікавою темою для розвідки та однозначно необхідною умовою подальшого аналізу матеріалів справи є з'ясування статусу судді в системі органів влади ЗУНР в екзилі, а також способу проведення процесуальних дій. Складається враження, що принаймні свідки свої покази давали ледь не телеграфом.¹²

По-друге, справа містить детальний опис механізму функціонування зовнішньополітичного відомства у чи не найбільш драматичний для уряду ЗУНР час – перший рік після еміграції. Спроби налагодити комунікацію, фінансування, стабільне функціонування урядових установ свідчать про збереження віри в потенційну перемогу визвольних змагань на Галичині. З іншого боку, влучним є спостереження Т. Батюка – попри звинувачення Л. Цегельського у співпраці з негідними людьми, уряд продовжив його починання. Є. Петрушевич особисто, вже без участі Цегельського, продовжує співпрацю з Боєром (один із потенційних кредиторів уряду ЗУНР, звинувачений у кримінальному минулому). У січні 1922 р. у Відень до Петрушевича приїхав адвокат Мак-Тайг, а у березні – сам Боєр, з яким було укладено нові угоди¹³. На фоні цього дисциплінарне розслідування уряду ЗУНР проти Л. Цегельського виглядає щонайменше дивним. Не менш дивними виглядають обіцянки кредиторам, які надсилав Є. Петрушевичу для затвердження Л. Цегельський, – концесії на будівництво залізниць, монопольні права

на видобуток нафти та вирубку лісів тощо¹⁴. Це характеризує дух епохи – час створення нових держав після Першої світової війни та можливості отримання надприбутків за рахунок молодих урядів.

По-третє, за матеріалами справи можна прослідкувати міжособистісні взаємини функціонерів урядового апарату ЗУНР. Характерною є атмосфера боротьби за фінансування, посади, вихвалання впливом на того чи іншого урядового очільника (хоча який сенс вихвалитись впливом на Президента неіснуючої по суті держави?), надмірна колегіальність тощо.

По-четверте, справа є безцінною для побудови портрету власне Л. Цегельського. Слід розуміти, що громадсько-політичні діячі – в першу чергу люди, і мають право на слабкості та недоліки. Усвідомлення цього факту часом може завести у глухий кут інсинуацій та редукаціонізму, зведення ролі особистості нанівець, врешті, заперечення її внеску чи навіть приниження. Виходячи з матеріалу справи, у цій історії Л. Цегельський виглядає у достатньо непривабливому світлі. Афера, чи помилка, чи злочин – цього зрозуміти з матеріалів справи не можна. Але сумніватися у правдивості наведених проти обвинувачуваного фактах не доводиться. Відтак, Л. Цегельський постає не просто публіцистом, видавцем, шанованою та заслуженою людиною, помітним діячем еміграції, а й таким, що не зупинявся перед певними порушенням норм права чи моралі на свою користь.

Дисциплінарне розслідування, яке, як керівник відділу закордонних справ, проводив К. Левицький. Проте серед віденської діаспори поширилися чутки, що К. Левицький хоче знищити Л. Цегельського як свого давнього політичного конкурента. Наголосимо, що сам Л. Цегельський поширював чутки про свою близькість до Є. Петрушевича та невразливість для розслідувань. Для об'єктивного розслідування справи було утворено комісію з трьох осіб: Дольницького, Керановича та Семаки. Ця комісія постановила, що діяльність Л. Цегельського під час перебування в США з 10 квітня 1920 р. до травня 1921 р. була “дуже видатною і корисною, чим причинився Цегельський до значної збірки підмог грошових для Уряду та для потребуючих в краю і за кордоном українців, але коли з хвилиною як Цегельський почав справу з позичкою для Уряду у різних американських фінансистів, почалися його промахи”. “Промахи”, судячи з матеріалів розслідування, були дуже серйозними. Л. Цегельського звинуватили у перевищенні владних повноважень, фінансових махінаціях, підриві престижу уряду через аморальну поведінку та у розтраті державних грошей. Крім цього, він порушив наказ Є. Петрушевича та самовільно покинув місію¹⁵.

Звернемо увагу на те, що у звинуваченнях були висунуті факти приватного життя Л. Цегельського в Америці. Л. Мишуга писав у приватному листі до Я. Селезінки в грудні 1921 р., що після від'їзду

Березовського до Відня “щастя, що в короткім часі має їхати і Цегельський, бо лиш в сей спосіб вирветься він з рук жінок, котрі були причиною його славних контрактів, потрати стільки грошей і усього з тим зв’язаного. Його господиня, з котрою мешкав і в білий день ходив під руки по вулицях Вашінгтону або їздив автом, була занотована як кухарка, а він як жонатий чоловік держався її”. Л. Мишуга свідчить, що “життя Цегельського було слідковане детективами”, і саме тому англійський посол відмовився надати йому аудієнцію. Ці ж факти підтверджує й о. Іван Ардан, священник, редактор “Народної Волі” та радник місій УНР і ЗУНР у США, який у своєму листі від 16 грудня 1921 р. до Є. Петрушевича зазначає, що за приватним життям Л. Цегельського слідувала поліція і що “дівчина, з котрою зв’язався Цегельський, є ключем зрозуміння його діяльності, бо лиш задля неї старався в розпучливий спосіб добути гроші, як тільки міг”¹⁶.

Якщо зв’язок з “кухаркою” і не варто було б вносити до переліку звинувачень, то наступні дії Л. Цегельського були суто кримінальні і не піддаються поясненню. У п. II висновку дисциплінарного комісара судді Яворського у справі Л. Цегельського вказано, що він “знасильував якусь італійку і мусів заплатити їй 7500 доларів, а Надзвичайна дипломатична місія УНР до США 121 детективам за полагодження справи 1500 доларів”; в липні 1921 р., уже як дипломатичний представник ЗУНР, намагався перевезти з Канади до США 10 пляшок горілки, при цьому був затриманий поліцією; попри застереження зв’язався 1921 р. у позичковій акції з людьми “непевними і скомпромітованими”¹⁷.

Є некоректним оприлюднювати подробиці приватного життя політика, проте саме вони проливають світло на одну з причин невдачі місії. Окрім низки різних несприятливих чинників, перерахованих вище, знаючи американське суспільство з його строгими моральними засадами, важко було очікувати серйозного ставлення до Л. Цегельського. Окрім аморальної поведінки, Л. Цегельський “прославився” численними фінансовими аферами, насамперед, угодою з Боером (про започаткування в Канаді “Державної позички”, яка передбачала розпродаж облігацій уряду ЗУНР на суму 1 млн дол. і 9 млн дол. під заставу державного майна (землі, лісів, копалень тощо) майбутньої незалежної Західноукраїнської республіки), угодою з Українською мореплавною спілкою (про позику на 1 млн дол.) та ін.¹⁸

Отже, джерелознавча характеристика слідчої справи дисциплінарного розслідування щодо Лонгіна Цегельського засвідчує значну інформативну цінність. Наголосимо, що дослідницький потенціал документа не є вичерпним, і перспективними видаються подальші дослідження, а надто порівняння з іншими матеріалами – спогадами, листами, іншими архівними джерелами.

¹ *Кресіна І.* Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси / Кресіна І. – К.: Вища школа, 1998. – 358 с.; Західно-Українська Народна Республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2009. – 350 с.; *Кучабський В.* Вага й завдання Західно-Української Держави серед сил Східної Європи на переломі 1918–1919 року / Кучабський В. // Дзвони. – Львів, 1932. – 45 с.; *Купчик В.* Лонгин Цегельський – речник Української держави [Електронний ресурс] / Володимир Купчик. – Режим доступу по статті: http://postup.brama.com/010828/130_8_1.html; *Литвин М.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів: Олір, 1995. – 362 с.; *Здорова М. В.* Візія суспільно-політичної організації української держави Л. Цегельського: теоретичний та практичний контекст // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 125. – Вип. 112. Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 15–23.

² *Поліч М. І.* Дипломатична діяльність Лонгина Цегельського // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: стат. та матеріали III Міжнар. наук.-прак. конф., присвяченої пам'яті професора Г. Л. Бондаревського (3–4 квіт. 2012 р., м. Луганськ) / Під ред. М. С. Бурьяна. – Луганськ: ТОВ “Віртуальна реальність”, 2012. – С. 142–146.

³ *Сливка Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії. – Київ, 1985; *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР. – Львів, 1995.; 2 *Красівський О.* Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. – Львів, 2000; *Рубльов О.* Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – Київ, 2004; *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-ті роки 20 століття): Монографія. – Київ, 2006.

⁴ *Павлюк О.* Дипломатія ЗУНР (ЗОУНР) // Нариси з історії дипломатії України. – Київ, 2001. – С. 358–377. *Його ж.* Зовнішня політика ЗУНР // Київська старовина. – 1997. – № 3/4. – С. 114–138; *Його ж.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). – Київ, 1996.

⁵ *Павлюк О.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923) / О. Павлюк. – К.: Видавничий дім “КМ Akademia”, 1996. – С. 107.

⁶ Батюк Т. Фінансова місія Льонгина Цегельського у США (1920 – 1921 рр.) / Т. Батюк // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2009. – Випуск 23. Історія. – С. 38–50.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО України), ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 4.

⁸ ЦДАВО України, ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 9.

⁹ ЦДАВО України, ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 22 зв.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 4460, справа фонду, арк. 3.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 4460, справа фонду, арк. 6.

¹² Батюк Т. Дисциплінарне розслідування уряду ЗУНР у справі Льонгина Цегельського // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макарчук та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск двадцять восьмий. Історія. – С. 6.

¹³ Там само.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 12.

¹⁵ ЦДАВО України, ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 19.

¹⁶ Там само.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 4460, оп. 1, спр. 2, арк. 20.

¹⁸ *Батюк Т.* Дисциплінарне розслідування уряду ЗУНР у справі Лонгина Цегельського // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / ред. кол. Т. Біленко (головний редактор), Р. Попп, С. Макарчук та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. – Випуск двадцять восьмий. Історія. – С. 5–17.

Статья посвящена источниковедческому анализу следственного дела Лонгина Цегельского, его информационному потенциалу, обстоятельствам создания, хранения, ценности как источника для изучения жизни и деятельности Л. Цегельского и истории ЗУНР в первые послеэмиграционные годы.

Ключевые слова: следственное дело; дипломатическая миссия; Лонгин Цегельский; ЗУНР.

The author gives the source analyses of the investigation case of Longin Tsegelskyi, its informational potential, the circumstances of development as well as its value for the study of life and activity of L. Tsegelskyi and history of West-Ukrainian People's Republic first times after the emigration.

Key words: the investigation case; the diplomatic mission; Longin Tsegelskyi; the West-Ukrainian People's Republic.